

Wachter bij het ontstaan van je eigen compositie – In gesprek met Joep Franssens

SASKIA VLEUGEL

*J*oep Franssens wordt beschouwd als de Nederlandse vertegenwoordiger van de zogeheten nieuwe spirituele muziek.¹ Ik sprak met hem over zijn inspiratiebronnen, de natuur, de kosmos, de liefde en de dood en over zijn nieuwe piano. Wat beweegt de componist? Hoe blijft de creatieve rivier stromen? En, wat is volgens Franssens spirituele muziek?

... Ik heb een uitzonderlijk mooie nieuwe piano. Het is gewoon echte liefde wat er uit dit instrument komt. Het is een enorme openbaring. Voor mij is dit iets nieuws. Als je me vraagt naar mijn inspiratiebronnen, dan is dit instrument erbij gekomen. Soms sla ik een akkoord aan, alleen om naar het geluid te luisteren. Dan ben ik niet aan het componeren, maar zuiver aan het genieten door te luisteren naar de klanken. Deze piano is met zoveel inzicht, kennis en toewijding gemaakt. Zo maak ik ook mijn eigen muziek, welbeschouwd heb ik het gevoel dat het instrument precies aansluit bij wie ik ben.

Verder is Bach is natuurlijk mijn grote inspirator, zijn muziek fascineerde me als kind al. Ik heb destijds bij Bach, zonder dat ik het kon verwoorden, de oerbron van spiritualiteit gevoeld. Bach was weliswaar helemaal geworteld in de traditie van het christendom, maar ik voelde bij Bach zonneklaar iets dat buiten elke institutionalisering staat. Bach is universeel, ik voelde een universele waarheid in zijn muziek. Diezelfde universele waarheid vond ik later bij Spinoza en Pessoa, maar ook bij heel veel popmuziek. Dat is waarnaar ik altijd op zoek ben.

De creatieve rivier

Vroeger componeerde ik vooral op basis van wilskracht en doorzettingsvermogen, het was op de eerste plaats hard ploeteren. Het resultaat stond te veel voorop. De focus is nu eerder gericht op het creatieve proces dan op het resultaat, zonder dat ik daaraan voorwaarden stel zoals een tijdslimiet of andere externe limiet. Geduld is daarbij de belangrijkste voorwaarde. Daardoor word je tot wachter van je eigen stuk. Ik wil de tijd kunnen nemen die het stuk nodig heeft, omdat tijd een heel hoog zelfplossend vermogen heeft.

Het scheppende proces stuur je natuurlijk zelf, maar als het stuk klaar is dan zie je dat er ook een groot gedeelte is gecreëerd waarvan je je eigenlijk niet bewust bent. Het gaat voor je gevoel bijna buiten jezelf om, terwijl jij toch degene bent die het

foto: Saskia Vleugel

heeft voortgebracht. Je moet zo'n proces wel blijven voeden, door trouw te zijn aan wat je gegeven is. Elke dag opnieuw aan de piano gaan zitten werken en open blijven staan, met volledige aandacht. Er zijn periodes waarin ik daaraan niet toekom, zoals onlangs toen een opname en de technische afwerking van een cd alle aandacht opeisten. Maar sindsdien neem ik weer elke werkdag 's morgens plaats aan de piano. Mijn creatieve flow loopt 's morgens. Ik zou met jou nooit een afspraak maken in de ochtend, want dan gaat mijn hele dag verloren voor het componeren. In de ochtenden heb ik een vast ritueel, dat ik niet laat verstoren door andere dingen. De bedding waar de creatieve rivier doorheen gaat moet open zijn, er mogen geen obstakels liggen, zodat de rivier vrijelijk kan stromen. Ik moet alle concentratie hebben voor die muziek. Je móet je voor de creatieve stroom openstellen, dat vraagt alle aandacht. Het is in feite een vorm van meditatie.

Contact

De natuur speelt een belangrijke rol bij de manier waarop ik werk aan een compositie. Door contact te maken met de natuur maak ik ook contact met mezelf en kom ik los van mijn dagelijkse beslommeringen. Als ik merk dat de noten niet goed stromen en dat de creatieve flow ontbreekt, dan komt het meestal doordat er iets in mezelf verstopt zit. Als ik teveel in mijn hoofd 'zit' ben ik als het ware afgesneden

van mezelf. Om dat op te lossen ga ik graag een dag naar zee, zodat alles in mij wat verstopt zit weer open komt te staan. Aan zee gebeurt er iets met me, ik ga uit mijn hoofd weg, ik word weer opgenomen in een groter geheel en ik kom opnieuw bij de kern van mezelf terecht. En in die kern van mezelf, daar stroomt gewoon alles.

Als je uit je hoofd gaat, betekent dat voor mij dat ik contact krijg met het universum, met de natuur, met de dood, met mezelf, en met de ander. Met iets dat groter is dan ikzelf. En dat loslaten kan ik het gemakkelijkst bij de zee, het liefst op mistige dagen. Geen heftig strandweer met zon, en ook niet teveel storm. Door afstand te nemen ga ik anders kijken. Zo krijg ik inzicht in de aard van het componeren: het is contact maken en weer loslaten. En dit steeds opnieuw: contact maken en weer loslaten. Dat is in de natuur zó aanwezig: eb en vloed, inademen en uitademen.

De som der delen

Je vraagt me wat spirituele muziek eigenlijk is. Het meest duidelijk geformuleerde antwoord op die vraag heb ik gegeven in de dissertatie die de Amerikaan David Hobson schreef over mijn koorcyclus *Harmony of the Spheres*:

Als we praten over muziek als iets technisch, als een ambacht, en aan de andere kant als iets gevoelsmatigs, dan denk ik dat de som van die twee iets anders zou kunnen zijn, iets méér. Dat springt het meest in het oog als ik luister naar de muziek van Bach. Dat is muziek die enerzijds heel goed geanalyseerd kan worden maar die anderzijds een sterk emotioneel appèl doet. En de twee samen hebben iets extra's te bieden, iets onbekends, iets dat niet aangeraakt kan worden. En misschien zelfs iets dat niet begrepen kan worden. En dat is iets spiritueels, iets dat niet verklaard kan worden.²

Een belangrijk uitgangspunt is dat de tegenpolen in de vereniging meer zijn dan de som der delen. Neem bijvoorbeeld het intuïtieve en het rationele, twee tegenpolen. Van spiritualiteit spreek je volgens mij wanneer twee aspecten die elkaar lijken uit te sluiten op een hoger niveau een eenheid vormen. In de brochure van mijn uitgever is een andere omschrijving gegeven waar ik me wel in kan vinden:

Hoewel de meeste titels een christelijke connotatie hebben, schrijft Franssens geen religieuze muziek in de traditionele zin van het woord. Hij streeft naar een algemene spirituele boodschap, waarbij hij in plaats van evangelisten, filosofen en dichters als woordvoerders laat optreden. Zo vervangt hij in zijn *Magnificat* de lofzang van Maria door gedichten van Fernando Pessoa [een lofzang op de natuur]. Zijn favoriete wijsgeer Spinoza komt aan bod in zijn composities *Dwaallicht* en in *Harmony of the Spheres*.

De Harmonie der Sferen

Harmony of the Spheres schreef ik, in 1994, aanvankelijk als eendelig werk voor gemengd koor a capella. Ruim een jaar later, in 1995, schreef ik een tweede koorwerk, dat qua ontwerp en structuur nauw overeen kwam met het eerste. Een titel kreeg dit tweede stuk niet. Het eerste koorwerk ging in 1996 in première. Tijdens het uitklinken van het laatste akkoord, realiseerde ik me dat het stuk zo helemaal niet af was en dat het slechts het begin was van iets veel groters. Langzaamaan werd mij duidelijk dat de beide koorwerken uit 1994 en 1995 de hoekdelen zouden worden van een vijfdelige cyclus, waarvan de middelste drie delen nog gecomponeerd moesten worden. Dat heb ik tussen 1996 en 2000 gedaan. Zoals de delen 1 en 5 sterke gelijkenis met elkaar vertonen, is dat ook het geval met de delen 2 en 4. Het derde deel daarentegen, het hart van de cyclus, staat op zichzelf en draait als het ware om zijn eigen as. De teksten van *Harmony of the Spheres* zijn ontleend aan de *Ethica* van Baruch de Spinoza en beschrijven in het eerste en vijfde deel liefde en empathie als kracht in relaties tussen mensen, die – en daarnaar verwijzen deel twee en vier – alleen mogelijk is op basis van innerlijke vrijheid en autonomie van het individu. Al deze facetten met elkaar in balans impliceren de aanwezigheid van het goddelijke, en dat komt in het derde deel tot expressie. Toch is er geen letterlijke relatie tussen woord en muziek, in die zin dat de muziek het woord – woord voor woord – volgt, of omgekeerd. Dat zou teveel nadruk leggen op de betekenis van de afzonderlijke woorden en de aandacht weghouden van de essentie, het grotere geheel achter de woorden. Ik heb alleen uitdrukking willen geven aan wat de geest van de tekst voor mij uitdrukt. Met de titel van de cyclus wil ik precies zeggen wat de woorden zeggen, namelijk dat de kosmos een eenheid is van universele samenhang en harmonie. Hier begint én eindigt de relatie met de Harmonie der Sferen van de oude Grieken. In mijn werk staat de mens, in relatie tot de natuur en de kosmos, centraal. Maar ook de werkelijkheid van de dood. Hoe dood is eigenlijk dood?

Bij mijn composities *Blue Encounter* en *Grace* heb ik mij heel erg bezighouden met het mannelijke en het vrouwelijke. Hoe verhouden die zich tot elkaar? In *Blue Encounter* heb ik geprobeerd om het rationele te verbinden met het intuïtieve, de wil met de liefde en het concrete met het abstracte. Bij het componeren, maar ook in het gewone bestaan, zijn deze fenomenen heel waardevol. Mijn muzikale credo is: 'Hoewel ik het hoofd en het hart als gelijkwaardige partners beschouw, raakt muziek niets, als het het hart niet raakt'. Het twintigste-eeuwse componeren was vaak zo ontzettend rationeel. Ik wilde iets anders. Zoals Bach bijvoorbeeld: zo'n fuga heeft weliswaar een strenge vorm, met duidelijke structuren, maar naast de gebondenheid daarvan is er een enorme vrijheid. Het ene is er bij de gratie van het andere, want muziek gaat naast constructies ook over verbeelding, gevoel, fantasie, intuïtie en ga zo maar door.

Bronnen

Mijn spirituele bronnen? Mijn nieuwe stuk bevat een paar teksten van Hildegard von Bingen en een tekst uit de Baghavat Gita. Ik ben geïnteresseerd in spirituele

boodschappen die niet gerelateerd zijn aan een bepaalde plek of een bepaald tijdsbeeld. Boodschappen die universeel zijn en nog steeds geldigheid hebben. Dat geldt ook voor Spinoza en zijn godsbeeld. Toen ik achttien jaar was las ik de *Ethica* van Spinoza en dat maakte een verpletterende indruk op mij. Omdat ik authenticiteit bij hem voelde.

Ik ben zowel door ‘klassieke klassieke’ muziek als door de ‘hedendaagse klassieke’ muziek gevormd. Ik geloof niet in de gedachte dat je – om de muziek van de toekomst te maken – eerst het verleden overboord moet kieperen. Je kunt wel zeggen dat heel veel verschillende muzikale talen samenvloeien in mijn muziek. Die smeed ik natuurlijk wel om tot mijn eigen muzikale idioom. De bronnen daarvan zijn divers en komen uit heel verschillende windstreken en tijdperken. Bach, de dingen die in de muziek van Bach verborgen zitten of die de muziek van Bach vormen, kunnen voor mij een bron van inspiratie zijn voor mijn eigen muziek. Maar ik sta ook open voor vele stromingen uit de popmuziek, die hebben allemaal ook een plek in mijn muziek. Met muziek die geen respect kan opbrengen voor deze genres, kan ik niets aanvangen. Componisten die mij in mijn studietijd gevormd hebben, zijn Steve Reich en György Ligeti. Later heeft ook zeker Pärt een bepaalde invloed op mij gehad. Als ik een Nederlandse componist moet noemen, voel ik me het meest met Otto Ketting verwant.

Vlak voor de zomer van 2011 heb ik mijn grote orkestcyclus *Bridge of Dawn* voltooid, aan de hand van die compositie zou ik misschien nog gemakkelijker kunnen uitleggen wat mij drijft. Maar dat stuk zal nog worden uitgevoerd, het kan dan zelf het woord doen. Voordat het stuk die kans heeft gehad wil ik er niet over praten.

Tijdens de zomervakantie merkte ik al dat er ruimte kwam voor iets nieuws. Er kwam ruimte in mijn hoofd, daardoor kon er ook weer iets nieuws binnenkomen. Je moet eerst iets loslaten voordat er iets kan groeien.

Een schrijver zou zeggen: elk boek gaat weer over mij, maar op een andere manier. Wat ik in mijn muziek schrijf, is ook een verwerking van wat ik in mijn leven meemaak. Een krachtige bron is natuurlijk het fenomeen van de liefde. Achter elk stuk van betekenis gaat een wereld van verbeelding schuil, die zijn oorsprong vindt in een muze.

Noten

1 In het eerste nummer van Speling in 2011 schreef Martin J.M. Hoondert een beschouwing over de muziek van componist Joep Franssens, getiteld ‘Muziek en spirituele beleving’, naar aanleiding van diens compositie *Blue Encounter*.

2 Meer over Joep Franssens: zie www.joepfranssens.com.